

М. З. КРИВОГЛАВА**ЦЕНТРАЛЬНА АЗІЯ ЯК ЗОНА ПЕРЕТИНУ ІНТЕРЕСІВ
КОНКУРУЮЧИХ ДЕРЖАВ: ПЕРСПЕКТИВИ СУПЕРНИЦТВА ТА
ВЗАЄМОДІЇ**

Аналізуються перспективи суперництва та взаємодії в Центральній Азії основних геополітичних гравців сучасності, а також країн регіону.

Ключові слова: міжнародна політика, геополітичні інтереси.

Анализируются перспективы соперничества и взаимодействия в Центральной Азии основных геополитических игроков современности, а также стран региона.

Ключевые слова: международная политика, геополитические интересы.

Prospects for competition and cooperation in Central Asia of the major geopolitical players and region states are analyzed.

Key words: international politics, geopolitical interests.

Останнім часом зростає інтерес світової науки до регіону Центральної Азії, який перебуває на перетині геополітичних інтересів провідних світових акторів – Китаю, Росії, США, що прагнуть забезпечити собі доступ до ресурсів та інфраструктури регіону.

Слід відзначити, що в сучасній світовій науковій думці існують два основні підходи до визначення меж регіону Центральної Азії. Російські дослідники переважно називають Центральною Азією колишні радянські середньоазійські республіки (Киргизію, Таджикистан, Туркменію і Узбекистан), а також Казахстан. Західні ж дослідники переважно спираються на ширше визначення, за яким до Центральної Азії, окрім названих п'яти колишніх радянських республік, входять: Афганістан, Монголія, Західний Китай, Пенджаб, північ Індії, північ Пакистану, північний схід Ірану, райони азійської Росії південніше Тайги¹. Значна увагу регіону Центральної Азії останніми роками приділяється у працях ряду російських дослідників: Є. Бажанов, К. Гаджієв, В. Грунін, В. Гусейнов, А. Гушер, І. Звягельська, Л. вашов, Є. Кузьмін, К. Кулматов, А. Куртов, М. Наринський, А. Лібман, А. Мальгін, Д. Малишев, М. Панарін, О. Резникова, К. Сироежкін, В. Умов, А. Уткін, А. Шутов.

Аналізують проблематику власного регіону дослідники з пострадянських держав Центральної Азії: А. Джекшенкулов, М. Єсенов, У. Касенов, С. Кушкумбаєв, Д. Кидирбекулі, М. Лаумулін, М. Омаров, В. Парамонов, С. Шарапова. Різні аспекти проблематики Центральної Азії розглядають такі західні дослідники, як Л. Беддоес, З. Бжезінський, С. Бланк, П. Гоббл, А. Джаффе, А. Коен, Р. Легволд, М. Манденблаум, Р. Менон, О. Олікер, М. Олкотт, Б. Румер, П. Рутланд, Ф. Стар, Г. Фуллер, М. Шплехер. Серед українських дослідників проблематику регіону вивчають: Б. Гончар, А. Гончарук, О. Гончаренко, Д. Дорофєєв, Є. Камінський, Б. Канцелярук, С. Кравченко, П. Ленський, О. Маначинський, Б. Парахонський, О. Сенченко, А. Соболев, І. Ткаченко, С. Толстов, С. Федуняк, С. Юрченко та ін.

Водночас, проблематика Центральної Азії потребує подальшого дослідження, адже посилену увагу науковців регіон привернув переважно після розпаду Радянського Союзу і посилення геополітичної боротьби провідних світових акторів за встановлення тут свого впливу.

Актуальні такі дослідження і для України, яка зацікавлена посилювати зов-

нішні відносини із цим енергетично багатим регіоном і потенційно привабливим ринком для українських товарів. Останнім часом офіційний Київ дещо втратив ініціативу у взаємовідносинах із країнами регіону, зокрема щодо енергетичних проєктів, ГУУАМ (до складу якого входив Узбекистан). Посилення центрально-азійського зовнішньополітичного вектора України вимагає глибокого наукового знання як про сам регіон, так і про геополітичне суперництво навколо нього.

Багата на ресурси Центральна Азія є важливою складовою енергетичної безпеки Китаю, каспійської енергетичної гри, політики конкуренції і поширення свого впливу на регіон з боку Росії і США. Проте Центральна Азія є не лише економічно привабливим регіоном, а й транзитною територією для тероризму, релігійного екстремізму і міжнародного наркотрафіку. Багатство ресурсів заохочує суперництво ключових світових гравців за доступ до них, у той же час такі ризики, як тероризм і наркотрафік змушують Китай, Росію і США співпрацювати.

Сучасна стратегія Китаю щодо Центральної Азії виникла на початку 1990-х років і базується на його інтересі в диверсифікації і розширенні каналів постачання енергоносіїв. Динамічний розвиток китайської економіки потребує все більше і більше нафти і газу, а жорстка цінова політика Росії підштовхує Пекін шукати можливості купувати енергоносії за нижчими цінами. Крім того, Китай поширює на Центральноазійські країни свою традиційну політику мирної економічної експансії, вже продемонстрованої в країнах Африки та Азії. Пекін нарощує свою регіональну присутність, купуючи енергетичні й інфраструктурні активи і надаючи позики без політичних зобов'язань. Наприклад, нещодавно Китай погодився надати Казахстану позику в розмірі 10 мільярдів доларів США для розвитку нафтогазової галузі країни. Також Пекін уклав ряд двосторонніх угод з Душанбе, Ташкентом, Алмати і Бішкеком. Наприклад, у Таджикистані Китай бере участь в розвитку алюмінієвої промисловості, в Казахстані уклав угоду з «КазМунайГазом» і «КазАтомПромом»². Китай також зацікавлений у забезпеченні стабільності в регіоні, який прилягає до його кордонів, проте суттєвих регіональних ініціатив у безпековій і військовій сфері поки що не реалізував.

Із найсильніших світових акторів Росія має найбільше інтересів у регіоні Центральної Азії – політичних, економічних, безпекових. Одразу ж після розпаду СРСР Москва вжила ряд заходів з метою не втратити вплив на регіон. Для цього колишнім середньоазійським республікам було запропоновано інтеграційні процеси в рамках Співдружності незалежних держав, Договору про колективну безпеку, а нещодавно – ініціатива Євразійського Союзу. Окрім прагнення зберегти вплив, наміри Москви залишити свою військову присутність в регіоні мали й об'єктивні причини, зокрема, вірогідність поширення релігійного та етнічного екстремізму, а також організованої міжнародної злочинності (особливо наркотрафік і торгівля зброєю). У 1992-1994 рр. Росія підписала із Киргизстаном і Таджикистаном угоди, які не лише давали їй можливість тримати значні військові контингенти у цих країнах, а й забезпечували проходження військової служби громадянами Киргизстану в прикордонних військах Росії. Не маючи власних потужних збройних сил, пострадянські країни регіону об'єктивно зацікавлені у російській військовій присутності, яка забезпечує їх від ймовірних вторгнень збройних угруповань ісламістів з Афганістану. В питаннях економічної співпраці Росія ставила перед середньоазійськими країнами досить жорсткі умови, користуючись монополією на транзит їх енергоносіїв в європейському напрямку³. Одночасно, таким чином Росія позбавляє й Україну можливості диверсифікувати джерела отримання нафти й газу за рахунок прямих угод із Туркменистаном.

Росія, як і Китай, також стимулює проникнення свого бізнесу в ключові галузі економіки молодих середньоазійських країн, особливо в банківську, енергетичну

і видобувну галузі. Не маючи можливостей самостійно скупити всі сфери економіки колишніх республік, Росія також намагається виступати посередником для співпраці цих країн із зарубіжними партнерами, пропонуючи роль гаранта стабільності та безпеки в регіоні⁴. Посилення курсу Росії на інтеграцію із середньоазійськими країнами особливо активізувалося в 2010–2011 рр. у зв'язку з ініціативами створення Євразійського Союзу. Цю ідею нинішній прем'єр-міністр Росії В. Путін визначив як одне з головних своїх завдань в разі імовірного обрання на посаду президента Росії в 2012 р.

Особливості зовнішньої політики США щодо Центральної Азії зумовлені тим, що, на відміну від Росії і Китаю, США мають тут менше безпосередніх економічних інтересів, насамперед зосередившись на питаннях безпеки. Після терактів 11 вересня 2001 р. Росія, Киргизія і Таджикистан стали важливими партнерами США в їх операції в Афганістані. Ці країни дали дозвіл на використання свого повітряного простору, а в Киргизії і Таджикистані було розміщено американські військові контингенти.

США також намагаються використовувати економічні важелі для реалізації своїх політичних інтересів, зокрема, ослаблення впливу Росії на країни регіону. Так, США не лише є одним із найбільших інвесторів в економіку Казахстану, але й виявили надзвичайну політичну активність у підтримці каспійських енергетичних проєктів, будівництва нафтопроводу Баку-Джейхан в обхід території Росії.

Слід відзначити, що пострадянські середньоазійські країни – Казахстан Киргизія, Таджикистан, Туркменістан і Узбекистан також просували низку власних ініціатив щодо посилення інтеграції. Так, у грудні 1991 р. Туркменістан висунув ідею створення Конфедерації центральноазіатських держав, яка, проте, не була реалізована. У січні 1993 р. у Ташкенті на зустрічі глав держав та урядів було заявлено про намір регіональної інтеграції країн Центральної Азії з огляду на спільність ряду інтересів: питання безпеки, проблеми Аралу, криза в Таджикистані тощо.

У січні 1994 р. між Узбекистаном та Казахстаном було підписано договір про утворення єдиного економічного простору, де передбачалося вільне переміщення товарів та послуг, капіталів, робочої сили, проведення узгодженої кредитно-розрахункової, бюджетної, податкової, цінової, митної та валютної політики. У квітні того ж року було досягнуто домовленості щодо створення спільного ринку Казахстану, Узбекистану та Киргизстану та формування координаційних органів. А вже в липні на нараді керівників трьох країн в Алмати було ухвалено рішення щодо утворення Міждержавної Ради як вищого органу цього Економічного союзу; відповідну угоду було підписано в лютому 1995 р. У жовтні 1994 р. керівники Казахстану, Узбекистану та Киргизстану ухвалили Програму інтеграції різних галузей промисловості, а у квітні 1995 р. було затверджено програму економічної інтеграції на період до 2000 р. У 1997 р. до Економічного союзу приєднався Таджикистан⁵.

Важливим чинником розвитку регіонального співробітництва стали пошуки шляхів створення системи трансазіатської транспортної мережі, яка дала б країнам регіону можливість стати з'єднувальною ланкою між Європою та Азією. Крім того, середньоазійські країни активно шукали можливості транспортувати свої енергоносії без нав'язливого і не надто економічно вигідного посередництва Росії.

Одним із найважливіших чинників співробітництва в Центральній Азії стала діяльність Шанхайської організації співробітництва. Ця міжурядова організація була створена в червні 2001 р. у Шанхаї. До її складу входять шість країн-членів: Китай, Росія, Казахстан, Киргизія, Таджикистан, Узбекистан. Штаб-квартира орга-

нізації знаходиться в Пекіні. Ще чотири країни мають в ШОС статус спостерігачів (Індія, Іран, Монголія, Пакистан), на самміті ШОС також отримували запрошення лідери Афганістану, Білорусі, США, Шрі-Ланки. Створенню ШОС передувало неформальне об'єднання «Шанхайська п'ятірка», що утворилося внаслідок підписання Китаєм, Росією, Казахстаном, Киргизією і Таджикистаном в 1996 р. в Шанхаї «Угоди про зміцнення довіри у військовій області в районі кордону». Зближення країн диктувалося загрозою безпеки їх прикордонним територіям з боку Афганістану, де йшла громадянська війна. Сфери співпраці було розширено на подальших саммітах в Алмати (1998 р.), Бішкеку (1999 р.), Душанбе (2000 р.). У червні 2001 р. у Шанхаї відбулася шоста зустріч «Шанхайської п'ятірки» на вищому рівні, на якій до організації в якості рівноправного члена приєднався Узбекистан. У прийнятій Декларації основними цілями ШОС проголошувалися: підтримка і забезпечення миру, безпеки і стабільності в регіоні; розвиток співробітництва в політичній, торгово-економічній, науково-технічній, культурній, освітній, енергетичній, транспортній, екологічній й інших сферах. Також було підписано Конвенцію про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом й екстремізмом.

У червні 2002 р. у Санкт-Петербурзі на зустрічі лідерів країн ШОС була підписана Хартія, яка визначила мету, принципи, структуру організації, а також напрямки співробітництва. У травні 2003 р. в Москві відбулася третя зустріч країн-учасниць ШОС у верхих, за підсумками рішень якої в січні 2004 р. у Пекіні було відкрито Секретаріат ШОС. У червні 2004 р. під час самміту ШОС в Ташкенті розпочала роботу Регіональна антитерористична структура ШОС (РАТС). На подальших щорічних саммітах ШОС (останній на даний момент пройшов у червні 2011 р. в Астані) приймалися рішення про поглиблення співпраці в різних сферах.

Вищим органом ШОС є Рада глав держав, яка визначає пріоритети і виробляє основні напрямки діяльності Організації. Рада збирається на чергові засідання один раз на рік, головування здійснює глава держави – організатора чергового засідання. Рада глав урядів ШОС приймає бюджет Організації, розглядає і вирішує основні питання, що відносяться до конкретних, особливо економічних сфер взаємодії. Рада міністрів закордонних справ ШОС розглядає питання поточної діяльності Організації, підготовки засідання Ради глав держав і проведення консультацій у рамках Організації по міжнародних проблемах. Постійно діючим адміністративним органом ШОС є Секретаріат.

Отже, регіон Центральної Азії став зоною перетину інтересів конкуруючих великих світових держав завдяки своїм геополітичним особливостям, перш за все, багатим запасам сировини (особливо енергоносіїв), а також своєму військово-стратегічному значенню (це переконливо продемонструвала афганська кампанія США).

Інтереси Китаю, Росії та США в регіоні мають як різноспрямований, так і об'єднуючий потенціал, що призводить до одночасного існування протилежних тенденцій суперництва і співпраці. Суперництво переважно стосується економічної сфери і військово-політичної присутності (у т.ч. розміщення військових баз). Співпраця ж переважно будується навколо безпекових питань, що зачіпають інтереси всього світу: боротьба з тероризмом та релігійно-етнічним екстремізмом, а також із поширенням наркотиків.

1. *Rywkin M.* What Is Central Asia to Us? // *American Foreign Policy Interests.* – Volume 33, Number 5, 2011. – P.222-229. 2. *Макаренко Т.* Центральна Азія: де зіткнулися сила, політика і економіка // *НАТО ревью.* – 2009. – Вип. 7 [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: http://www.nato.int/docu/review/2009/Asia/central_asian_geopolitics/UK/index.htm 3. *Ткаченко І.* Центральна Азія як зона перетину інтересів конкуруючих держав // Політичний менеджмент. – 2004. – №5(8). – С.114-121. 4. *Шарапова С.* Треугольник США – Западная Европа – Россия и Центральная Азия // Центральная Азия и Кавказ. – 2003. – №1 (25). – С.93-99. 5. *Центральна Азія: геостратегічний аналіз та перспективні можливості для України* / Б. О. Парахонський та ін.; Адміністрація Президента України, Національний ін-т стратегічних досліджень. – К. : НІСД, 2001. – 148 с.